

ΤΡΙΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΧΩΡΙΣ ΘΕΟΝ

Ἡ σχέσις τεχνικῆς καὶ θείας προνοίας καὶ ἡ θεολογικὴ ἀπομάκρυνσις τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ κόσμου.

Ὅπως ἐθεμελιώθη ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους, ἡ τεχνικὴ ἐπιχειρεῖ σήμερον ἐπὶ παγκοσμίου κλίμακος τὴν ἐμπράγματον κριτικὴν τῆς Δημιουργίας. Βεβαίως ὑπάρχουν σήμερον ἱστορικοί, οἱ ὅποιοι ἐρμηνεύουν τὸ φαινόμενον ὡς «συνάντησιν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν»¹, ὡς ἐφαρμογὴν «τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου τοῦ κόσμου»², ὡς «συνέχισιν τῆς Δημιουργίας»³. Ἀπὸ μιᾶς ἄλλης ἀπόψεως ὁμοίως ἡ τεχνικὴ εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὄχι μόνον ὡς ἐξέλιξις, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνατροπὴ τοῦ θείου ἔργου καὶ μάλιστα ὡς ἐπικράτησις τῶν τεχνικῶν πραγμάτων εἰς τοὺς χώρους, τοὺς ὁποίους ἡ παράδοσις εἶχε καθιερώσει ὡς τομεῖς τῆς ἀνεξέλεγκτου ἀρμοδιότητος τοῦ Θεοῦ. Διότι δὲν εἶναι μόνον ἤδη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἐφικτὴ ἡ ἐκπλήρωσις τεχνικῶν σχεδίων χωρὶς τὴν θείαν συμπαράστασιν ἢ ἡ ἐκμηδένισις τῆς ζωῆς παντελῶς ἢ ἡ βιολογικὴ ἢ ἡ πνευματικὴ τῆς ἐξαθλίωσις, ἀλλ' ἐπίσης δυνατόν οἱ ἄνθρωποι νὰ πείθωνται καὶ νὰ μεταπείθωνται, αὐριοῦ νὰ ἐξαναγκάζωνται νὰ ἐλαττώνουν ἢ νὰ πολλαπλασιάζουν τοὺς ἀπογόνους των ἀναλόγως τῶν ἀριθμητικῶν ἐνδείξεων τῆς βιομηχανίας, ἀφ' οὗ προηγουμένως ὁ ἐκ τῶν προτέρων τεχνικὸς προκαθορισμὸς τῶν ἐρχομένων ὡς πρὸς τὴν πνευματικὴν των σύστασιν θὰ ἔχη, ὅπως ἤδη ἐλπίζεται, καταστῆ ἐντὸς ὀλίγου πραγματικότης. Ἡ πολιτικὴ εἶναι ἀπὸ σήμερον εἰς θέσιν νὰ ὀρίζη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν οἰκονομικῶν στοιχείων, τῆς χώρας ἢ τῶν βλέψεων τοῦ κρατικοῦ συνασπισμοῦ τοὺς ἀνθρώπους, πρὸς τὸ παρὸν ποσοτικῶς μόνον, τοὺς ὁποίους ὁ ὑπερφυσικὸς κόσμος ὑποχρεοῦται νὰ παρουσιάσῃ ἐπὶ τῆς γῆς.

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων τῆς τεχνικῆς δυνάμεως πρὸς τὴν θείαν δικαιοδοσίαν θ' ἀπασχολήσῃ ἀσφαλῶς τὴν μέλλουσαν θεολογίαν. Ἐνταῦθα ἐνδιαφέρουν οἱ ὅροι τῆς δημιουργίας τοῦ προβλήματος: πῶς ἐπετεύχθη τὸ πρωτάκουστον γεγονός τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς φύσεως, ὥστε νὰ ἐλευθερωθῇ ἡ ὁδὸς τοῦ «βεβήλου» πολιτισμοῦ τῆς ἱστορίας, ἐὰν ἡ λέξις ἐννοῇ, ὅτι

συντελείται ανεξαρτήτως ή έναντίον του θείου θελήματος. Είς την εξέλιξιν αυτήν συνέτεινε και ο ζήλος των χριστιανών θεολόγων, οι οποίοι συνέχισαν την νεοπλατωνικήν παράδοσιν και συνηγωνίσθησαν εις τον πλήρη χωρισμόν του Θεού εκ της πραγματικότητος, εις την διαγραφήν όλων των ιδιοτήτων του κόσμου εκ του Θεού, ούτως ώστε διά της αποφατικής αυτής εξάρσεως να παρουσιασθή ο Θεός ως τὸ ἑναντίον του κόσμου, ἀπρόσιτος και ἀκατάληπτος, ἐπέκεινα των αἰσθήσεων και των δικαιωμάτων της διανοίας. Τὸ σημαντικόν όμως ἐπὶ του προκειμένου εἶναι ὅτι, ἐνῶς ή αποφατική θεολογία ἐνέπνευσε την χριστιανικήν Ἀνατολήν, ή οποία ἐπρεπε να παλαίσῃ ἑναντίον της ἑλληνικῆς «γνώσεως» ἐντὸς ἐνός διὰ της ρωμαϊκῆς βίας κοινωνικῶς και ἠθικῶς ἐξαθλιωθέντος κόσμου, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὁ Θεός διὰ της ἐπιδόσεως του μυστικοῦ πνεύματος της Ὁρθοδοξίας ἔμεινεν ὑπερλογικὸς συμπαραστάτης του ἀνθρώπου.

Ἀφ' οὗτος όμως ή Δύσις ἐπεδόθη εις την ἀνάγνωσιν του Διογυσίου «Ἀρεοπαγίτου», ἀρχίζει να κλονίζεται ή θεολογική βάση του Θεού εις τον κόσμον. Διότι ή ἀνάγνωσις αὐτή συνέπεσε πρὸς την διανοητικήν της ἀφύπνισιν, την ἐφηδικήν ὑπερηφάνειαν των πρώτων τολμημάτων της κρίσεως και ὑπῆρξε κατά τινὰ τρόπον ή θεωρητικῆ ἐπικύρωσις της πραγματικῆς ἀπουσίας του Θεού εκ του δυτικοῦ κόσμου. Διὰ της αποφατικῆς θεολογίας ή φυσική πραγματικότης ἐκινδύνευσε λοιπόν εις την Δύσιν να μείνη και θεολογικῶς ἀκάλυπτος. Παραλλήλως πρὸς την ἀπογύμνωσιν αὐτήν της φύσεως εκ του ὑπερβατικοῦ της στοιχείου ή αὐτοπεποίθησις της λογικῆς κρίσεως ἐπὶ θεμάτων της πίστεως, ὅπως ἀνεπτύχθη διὰ της σχολαστικῆς θεολογίας τῆ συνδρομῆς του Ἀριστοτέλους, ἐδημιούργησε μίαν ἔκτοτε οὐδέποτε ὑπερνηκηθεῖσαν προϋπόθεσιν θεολογικῶν κρίσεων, αἱ ὅποιαι ἐνωρίς κατέληξαν εις την ἀθεΐαν. Ἐναντίον αὐτοῦ του ρεύματος ή Καθολικὴ Ἐκκλησία προσεπάθησε ν' ἀμυνθῆ διὰ της ἀποβολῆς των ἀποφατικῶν στοιχείων εκ του θεολογικοῦ της χώρου, ὥστε να τονισθῆ ή ὄντολογικὴ ἀντιστοιχία του Θεού και του κόσμου (analogia entis) και να μείνη ὁ Θεός, τοῦλάχιστον διὰ των αἰτημάτων του ὀρθοῦ λόγου, ὅσον τὸ δυνατόν πλησιέστερον του ἀνθρώπου.

Προσπάθεια ἐπανασυνθέσεως του Θεού πρὸς τον κόσμον διὰ της θεολογικῆς ἐξυψώσεως των πραγμάτων.

Διὰ να κρατηθῆ ὁ Θεός εις τον κόσμον, ή Καθολικὴ θεολογία ἐπιχειρεῖ ἀπὸ των ἀρχῶν του 13ου αἰῶνος μέχρι σήμερον να τονίσῃ, ἐρειδομένη εις την φυσικὴν δύναμιν της διανοίας, την ἐσωτερικὴν συνάφειαν του πραγματικοῦ και του ὑπερβατικοῦ κόσμου. Πρῶτος ἀνέλαβε τὸ τολμημα ὁ ἅγιος Bonaventura, διὰ να ἐμπνεύσῃ ὀλόκληρον την θεολογικὴν παραγωγὴν της Καθολικῆς Δύσεως. Ἀρχομένου του αἰῶνος των πρώτων Πανεπιστημίων της Εὐρώπης και της ἰδρύσεως του τάγματος των Δομινικανῶν, των μαχητῶν της Καθολικῆς πίστεως διὰ των ὅλων του λόγου, τὰ φυσικὰ πράγματα ἀποκτοῦν μίαν θεολογικῶς

πρωτοφανή σημασίαν. Είναι δια τὸν ἄνθρωπον «ὑψίστης ὠφελιμότητος»⁴, διότι παρουσιάζουν, ὡς «ὁμοιώματα τῆς θείας ἀληθείας»⁵, τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. «Τὸ πλάσμα εἶναι ἢ ὁμοιότης τοῦ Θεοῦ ἢ ἀντιθέτως ὁ Θεὸς εἶναι ἢ ὁμοιότης τοῦ πλάσματος»⁵. Ἐφ' ὅσον τὸ πλάσμα εἶναι «ἀπείκασμα τῆς θείας σοφίας»⁶, ἢ ὁποία ἐκφράζεται «διὰ τοῦ μέτρου, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ βάρους»⁷, ὅσοι μετροῦν, ἀριθμοῦν καὶ ζυγίζουσιν, ἀνάγονται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ. Τρόπον τινὰ «ἡ θεία σοφία εἶναι διεσκορπισμένη εἰς ὅλα τὰ πράγματα»⁸, οὕτως ὥστε «ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ ἐγνώριζε τὰς ιδιότητας τῶν πραγμάτων, θὰ ἔβλεπεν ἀπροκαλύπτως τὴν σοφίαν ἐκείνην»⁸. Παρ' ὅτι λοιπὸν ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ὑφίσταται καὶ χωρὶς νὰ παρουσιάζεται εἰς τὸν κόσμον, «μόνον διὰ τῶν φυσικῶν πραγμάτων εἶναι δυνατόν νὰ κοινοποιηθῇ καὶ ν' ἀποκαλυφθῇ»⁹. Τὴν προσπάθειαν αὐτὴν τῆς θεολογικῆς ἐξυψώσεως τῆς φύσεως θὰ ὑποστηρίξῃ ἐν συνεχείᾳ ὁ ἅγιος **Θωμᾶς ὁ Ἀκυϊνάτης** ἐναντίον ὁσων ἐξηκολούθουν νὰ καταφρονοῦν τὸν πραγματικὸν κόσμον. Τὸ γεγονός ὅτι τὰ ὄντα ἐδημιούργηθησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀποδεικνύει ὄχι μόνον τὴν ἀγαθότητα, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπὸ ἀπόψεως κατασκευῆς ἀνυπέροχτον χαρακτήρα των. «Ἡ τελειότης τοῦ αἰτιατοῦ ἀποδεικνύει τὴν τελειότητα τῆς αἰτίας.. Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶναι ὁ τελειότατος παράγων. Ἐξ αὐτοῦ ἔπεται, ὅτι τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος ἐδημιούργησε, κατέστησαν δι' ἐκείνου τέλεια»¹⁰. Ἡ ἐξέτασις κατὰ ταῦτα τῶν ὄντων ὄχι μόνον δὲν ἀπάρδει εἰς τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν, ἀλλ' ἔχει θεολογικὴν ἀξίαν. «Διὰ τῆς θεωρήσεως τῶν φυσικῶν γεγονότων εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ συλλάβωμεν τὴν θείαν σοφίαν»¹¹.

Ἡ θεολογικὴ αὐτὴ δικαίωσις τῶν φυσικῶν πραγμάτων, ἢ ὁποῖα διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνάγκης νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Θεὸς εἰς τὴν φύσιν ἔφθασεν εἰς τὰ ὅρια τοῦ πανθεϊσμοῦ, ἐστράφη θεολογικῶς ἐναντίον τῆς αὐγουστινείου, ἐκ τοῦ **Πλωτίου** καὶ τοῦ **Πλάτωνος** καταγομένης ὑποτιμήσεως τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, ἐνέκρινε τὴν διατηρηθεῖσαν εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως ἐκτίμησιν τῶν φυσικῶν πραγμάτων, τὴν ιδέαν τῆς ἀδελφότητος πρὸς τὰ ὄντα, ἢ ὁποῖα συνήρπασε τὸν **Φραγκίσκον** τῆς Ἀσίζης, κυρίως ὁμῶς παρουσίασε τὴν ἔρευναν τῆς φυσικῆς πραγματικότητος ὡς **θρησκευτικὸν καθήκον**, ἔδωσε δηλαδὴ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀδειαν εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, ἢ ὁποῖα μετ' ὀλίγον ἐγκαινιάζει τὴν ἱστορικὴν τῆς σταδιοδρομίαν ὡς **θεία δοξολογία***. Ὅτι ὁμῶς ἡ ἀσχολία πρὸς τὴν φύσιν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ δῶν γήσῃ εἰς μίαν κρίσιν στέγης διὰ τὸν Θεὸν καὶ κυρίως νὰ στρέψῃ τὸν ἄνθρωπον πρὸς μίαν ἐντελῶς ἄλλην πηγὴν γνώσεως ἀνεξάρτητον τῆς Γραφῆς καὶ

* «Μέγας ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς του καὶ τῆς σοφίας του οὐκ ἔστι μέτρον. Αἰνεῖτε Αὐτὸν οἱ οὐρανοί, αἰνεῖτε Αὐτὸν ὁ ἥλιος καὶ οἱ πλανῆται.. δόξασε καὶ σὺ ψυχὴ μου... Κύριον τὸν Δημιουργόν σου, ἐν ὅσῳ ζῆς· διότι ἐξ Αὐτοῦ καὶ δι' Αὐτοῦ καὶ ἐν Αὐτῷ τὰ πάντα.. Αἶνος, σέβας καὶ δόξα δι' Ἐκεῖνον εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν»¹².

ἐν συνεχείᾳ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα κόσμον, ὁ ὁποῖος βασίζεται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν δέσμευσιν τῶν φυσικῶν δυνάμεων, δηλαδὴ εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς θείας σοφίας νὰ ἐξυπηρετήσῃ παντὸς εἶδους σχέδια ἐναντίον τῶν ἐπιταγῶν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἦτο διὰ τὸν ἅγιον Bonaventura καὶ τοὺς δυτικούς θεολόγους ἀδιανόητον, ἐφ' ὅσον πρὸ παντὸς ἄλλου προεῖχεν ἡ συνοχὴ τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία ἐντὸς τῶν πραγμάτων διελύετο. Ἡ προσπάθεια τῆς Καθολικῆς θεολογίας ἐστράφη διὰ τοῦτο τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης θεολογικῆς κρίσεως τῆς Εὐρώπης ἀρχομένης τῆς δευτέρας χριστιανικῆς χιλιετηρίδος εἰς τὴν διανοητικὴν θεμελίωσιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ Θεοῦ. Τονίζεται λοιπὸν ἔκτοτε ἡ κριτικὴ δύναμις, ἦτοι τὸ ἀντίθετον τῆς πίστεως καὶ τοῦ μυστικοῦ πνεύματος, τῶν μεγάλων ἐμπνεύσεων τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Δι' αὐτὸν ὁμοῦ τὸν λόγον, ἐφ' ὅσον ἡ σχολαστικὴ θεολογία δὲν ἀπεφάσισε νὰ περιορίσῃ τὸ ὀρθολογιστικὸν της στοιχεῖον, τὸ lumen naturale τῆς διανοίας, ὅ,τι κατῴρθωσεν ἡ ὀρθόδοξος πίστις, παρ' ὅλην τὴν ἐγγύτητα, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησε λογικῶς ν' ἀποδείξῃ μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, ἡ Εὐρώπη τελικῶς ἀπέβαλε τὸν Θεόν.

Ἡρὸς μίαν ζωὴν χωρὶς ὑπερβατικὴν συμπαράστασιν.

Μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος ἡ ἀποβολὴ τοῦ Θεοῦ ἐκ τῆς Εὐρώπης συνετελέσθη ἐπέκεινα τῶν θεολογικῶν συζητήσεων. Ὁ 19ος αἰὼν ἐγνώρισεν ὁμοῦ τὴν θεωρητικὴν ἀθεϊαν, τὴν ὁποίαν ἐφάνη ὅτι ὑποστηρίζει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἡ θεολογία διὰ τοῦτο ἐμνησιμάκησεν ἐναντίον τῆς ἐπιστήμης καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ παρόντος αἰῶνος μὲ πολλὴν ἱκανοποίησιν παρακολουθεῖ τὴν κρίσιν καὶ τὸν αὐτοπεριορισμὸν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως. Ἐνῶ ὁμοῦ διὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ της ἐλέγχου ἡ φυσικὴ ἔρευνα ἀποφεύγει σήμερον νὰ θέσῃ προβλήματα ὑπερβατικοῦ χαρακτῆρος καὶ ὁ φιλοσοφικὸς ἀθεϊσμός χάνει τὴν ἐπιστημονικὴν του ὑποστήριξιν, ὁ Θεὸς ἀποχωρεῖ ἐκ τῶν πρακτικῶν ὑποθέσεων τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Εἰς τὴν τεχνικὴν τῆς ἀντάπτυξιν ἡ ζωὴ χρειάζεται συνεχῶς ὀλιγώτερον τὴν θείαν συμπαράστασιν. Τεχνικῶς δημιουργοῦνται οἱ ὅροι τῆς ἐκπληρώσεως ὅλων τῶν αἰτημάτων ἀσχέτως τοῦ Θεοῦ. Τὸ πρᾶγμα δὲν προκαλεῖ πλέον ἐντύπωσιν, ἀλλ' ὁ Θεὸς ὑπῆρξεν εἰς ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς ὁ συνεκτικὸς κρίκος τῆς ζωῆς, ἡ βάση, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχε τοποθετηθῆ ὀλοκλήρον τὸ ἀνθρώπινον δράμα. Ὡς ἐγγυητῆς τῶν ἐντολῶν τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, ὁ Θεὸς δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς μία μεταφυσικὴ φροντίς, ἀλλ' ὁ ἰδρυτῆς τῶν ἠθῶν καὶ ὁ κριτῆς τῶν πράξεων καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ βασικὴ προϋπόθεσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Αὐτὴ ὁμοῦ ἀκριβῶς ἡ προϋπόθεσις, τὸ κοινωνικὸν λειτούργημα τοῦ Θεοῦ, αἰρεται εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει τὸν φυσικὸν κόσμον ὡς ἀντικείμενον.

ἽΟτι ἡ κοινωνικὴ διαθεσιμότης τοῦ Θεοῦ συνεπήχθη τὴν ἀπομάκρυνσιν

της Ἐκκλησίας ἐκ τῶν ὑποθέσεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου, ἦτο ἡ φυσικὴ συνέπεια. Ὅσον ἡ Ἐκκλησία ἐκρατεῖτο εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐπικαιρότητα, τὸ τεχνικὸν πνεῦμα, παρ' ὅτι ἐκέρδιζεν ἔδαφος, δὲν κατώρθωσε νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως εἶδεν ὁμῶς εἰς τὴν τεχνικὴν μίαν δύναμιν αὐξήσεως τοῦ κοινωνικοῦ της κύρους. Διὰ τοῦτο πολὺ ἐνωρὶς ἐπετρέπη εἰς τοὺς μοναχοὺς ἡ βιοτεχνία καὶ ἡ ἐπιχειρηματικὴ δράσις. Παρὰ ταῦτα τὸ ἀποστολικὸν ἴδρυμα, ὅσον περισσότερον ἡ ζωὴ ἐξηρτάτο ἐκ τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων, ὅσον δηλαδὴ ἡ συμβολὴ τοῦ ὑπερβατικοῦ παράγοντος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀνθρωπίνου ἔργου καθίστατο ἐπουσιωδεστέρα, ἀπεμακρύνετο ἐκ τῆς οἰκονομικῆς διοικήσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἀντελαμβάνετο ὡς ἀποστολὴν τοῦ τὴν πνευματικὴν στάσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τοῦ Θεοῦ, δηλαδὴ τὸν ἀνθρώπον, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἔπαυε νὰ πράττῃ, ἐφ' ὅσον ἡ πράξις, ὡς ἐργασία ἢ ὡς κοινωνικὸν μέλημα, ὑπῆρχετο εἰς ἄλλας ἀρχάς.

Διὰ τῆς ὑποχωρήσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν πραγμάτων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κόσμου κάμπτεται ἡ τελευταία ἀντίστασις τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ὁ κόσμος μένει τελικῶς χωρὶς ὑπερβατικὴν κηδεμονίαν εἰς τὴν διάθεσιν ἑτεροκλήτων αὐθεντιῶν. Κυρίως ὁμῶς ὁ ἀνθρώπος παύει νὰ ἔχῃ ὡς βασικὸν τοῦ πρόβλημα τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ ἀφοσιοῦται ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν τεχνικὴν διαρρύθμισιν τῆς ζωῆς του. Ἀφ' ὅτου ἔπαυσεν ὁ ἀνθρώπος νὰ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὡς πρόβλημα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἀντιλαμβάνεται τὸν Θεὸν ὡς πρόβλημα.

Ἡ προβληματικὴ παρουσία τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν Εὐρώπην εἶναι ἐνδεικτικὸν τῆς πραγματικῆς ἀποστάσεως, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ὁ ἀνθρώπος ἀπέναντί του. Εἰς ὅλους τοὺς πολιτισμοὺς ὁ Θεὸς ἐπροβλημάτισε τὸν ἀνθρώπον, ἔμεινεν ὅμως ὁ ἴδιος ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ἀκριβῶς διότι ἦτο διὰ τὴν κατάφασιν τῆς ζωῆς ἀπαραίτητος. Ἡ Εὐρώπη διατρέχει τὴν πνευματικὴν της ἱστορίαν διὰ μιᾶς κριτικῆς στάσεως, ἡ ὁποία ἔθεσε τὸν Θεὸν ὑπὸ αἵρεσιν. Ἡ στάσις αὕτη ὑπῆρξεν ἡ συνείδησις τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ζωὴ ἔπαυσεν οὐσιαστικῶς νὰ στηρίζεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἐφεῦρεν ἐπίσης ἡ Εὐρώπη καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ θαύματος. Εἰς ἄλλα θρησκευτικὰ κλίματα τὰ γεγονότα ἔχουν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπερφυσικὸν χαρακτήρα, ὥστε θαῦμα θὰ ἦτο, ὅτι, διὰ νὰ συμβῇ, δὲν θὰ ἐχρειάζετο θεϊαν ἐπέμβασιν. Ἡ ἀποψις ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία ὅλων τῶν φαινομένων τῆς φύσεως, ἀντεπροσωπεύθη εἰς μεταγενεστέρους μάλιστα χρόνους καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐπὶ παραδείγματι ὑπὸ τοῦ Malebranche τὸν 18ον αἰῶνα*. Ἀφ' ὅτου ὁμῶς ὡς θαῦμα ἐθεωρήθη ἡ ἑκτακτος ἐπέμβασις

* Ἐἰς τὴν φύσιν καὶ αἱ δυνάμεις της οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ διαφυγαὶ τῆς γενικῆς καὶ ἀποτελεσματικῆς δουλήσεως τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ τὰ πάντα ἐντὸς ὅλων τῶν πραγμάτων, εἰς τρόπον ὥστε ἡ σπουδὴ τῆς φύσεως νὰ εἶναι ἐσφαλμένη καὶ ματαία καθ' ὅσονδήποτε τρόπον καὶ ἂν ἐπαχρησθῆται, ὅταν ζητῶμεν ἄλλας ἀληθεῖς ἀρχάς πλὴν τῶν προθέσεων τοῦ Παντοδυνάμου»¹³.

τοῦ Θεοῦ, εἶχεν ὑπονοηθῆ, ὅτι τὰ γεγονότα τῆς φύσεως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξελιχθοῦν χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν ἀνάγκην συνεχοῦς παρατηρήσεως ἐκ μέρους θεῶν προσώπων. Εἰς τὴν ὑπόνοιαν αὐτὴν εἶχε γράψει προλεγόμενα ἡ ἑλληνικὴ φυσικὴ, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν περὶ «θαύματος» νὰ γίνῃ λόγος ἤδη εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Μετὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑλλάδος τὰ θαύματα ἐπληθύνθησαν, ὥστε νὰ καταπέσῃ ἡ ἐκπληξίς διὰ τὴν δυνατότητα φυσικῶς ἀνεξηγήτων γεγονότων. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος καὶ πάλιν «ἐθαύμασεν», εἶχε παραδεχθῆ, ὅτι ὁ κόσμος ἐξελίσσεται, ὅπως λειτουργοῦν τὰ μηχανήματα. Διὰ τοῦτο ἡ Εὐρώπη ὄχι μόνον περιώρισε τὴν ἔννοιαν τοῦ θαύματος, ἀλλ' ἐθεώρησε τελικῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν τὰς ἐκτυπώσεις τῶν ἀμαθῶν, γεγονότα, τῶν ὁποίων οἱ ἄνθρωποι δὲν ὑποπεύουσι τὰ φυσικὰ αἰτία. Ἐφ' ὅσον ὁμοῦς τὰ γεγονότα τοῦ κόσμου ἀνάγονται εἰς φυσικὰς αἰτίας, διὰ τὴν γνῶσιν των δὲν ἦτο ἀπαραίτητος ἡ Γραφή. Ἐάν ὁ κόσμος ἀρχίζῃ νὰ ἐξηγῆ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ἐκεῖνοι ἐθεώρησαν ἕλλοστε ὡς μυστήριον καὶ ὡς ὑπόθεσιν τοῦ Θεοῦ, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν πράξιν των καὶ νὰ ἐκπληρῶνῃ τὰ σχέδιά των, οἱ ἄνθρωποι ἔπρεπε νὰ μάθουν, τί ὀφείλουν νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ θέλουν ἐκ μέρους τῶν ἐκπροσώπων του. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὑποχρέωσις περιωρίσθη λοιπὸν εἰς τὴν Εὐρώπην τοπικῶς καὶ χρονικῶς μὲ ἀποτέλεσμα τὰ πραγματικὰ ἐνδιαφέροντα νὰ τοποθετηθοῦν καὶ νὰ συγκρατήσουν τὸν ἄνθρωπον μακρὰν τοῦ Θεοῦ.

Τὸ ἑλληνοῦδοαῖκὸν αἶτημα τῆς Εὐρώπης νὰ συγκεντρωθῆ ὁ ἄνθρωπος εἰς μίαν καὶ μόνην ἀλήθειαν.

Εἰς τὴν πνευματικὴν του ἐξέλιξιν ὁ δυτικὸς κόσμος ἔδωκε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἐχώρισε τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ζωὴν, ὅτι διέλυσε τὴν κεντρικὴν σύνθεσιν ὅλων τῶν μεγάλων πολιτισμῶν. Παρὰ ταῦτα ἡ Εὐρώπη δὲν ἀπεμάκρυνε τὴν πίστιν ἐκ τῆς πράξεως, ἀλλ' ἀφήρесе τὸ ἄμφιον τῆς πίστεως, διὰ νὰ τὴν πολιτογραφήσῃ εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, ὅπως τὴν διεμόρφωσαν αἱ νέαι ἀνάγκαι τῆς ἱστορίας χωρὶς τὴν ἐπικουρίαν τοῦ ἐπισήμου θρησκευτικοῦ πνεύματος. Ἡ πίστις παρέμεινε τὸ κεντρικὸν γνῶρισμα καὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἴσως μάλιστα πρέπει νὰ λεχθῆ, ὅτι τὰ πνευματικὰ μεγέθη, διὰ τὰ ὅποια σεμνύνεται ἡ Δύσις, ἐπήγασαν ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι δυνατόν νὰ συναντήσῃ τὸ ἀπόλυτον. Αὐτὸ ἐσήμαινε, ὅτι ὁ Εὐρωπαῖος ἦτο διατεθειμένος νὰ δοθῆ εἰς μίαν ἀποκλειστικὴν πίστιν. Τὸ γεγονὸς εἶναι μοναδικόν, διότι δὲν παρουσιάζει μόνον μίαν ἀπεριόριστον αὐτοπεποιθήσιν, ἀλλὰ καὶ μίαν διάθεσιν ἀφοσιώσεως χωρὶς δυνατότητα συμβιβασμοῦ. Εἰς τὴν βεβαιότητα τοῦ ἀνθρώπου ἔθεσαν ἕμως ἰδίως τὰ πνευματικώτερα ἱστορικὰ θρησκευόμενα ὄρια, ἐνῶ ταυτοχρόνως τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ κατανείμῃ τοὺς τομεῖς τῆς λειτουργικῆς πράξεως. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ παραδείγματι οἱ θεοὶ δὲν ἐμονοπώλησαν τὴν λατρείαν των. Ἀργότερον οἱ ἄνθρωποι ἦτο δυνατόν νὰ πιστεύουν, ταυτοχρόνως πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ

του Λατίου, εις τον "Οσιριν και τον Μίθραν, την "Ισιν και τον "Αδωνιν και να έχουν θωμούς δι' «άγνώστους» θεούς. Εις την εποχήν μας παρουσιάζονται άγιοι, όπως ο Gandhi, οι όποιοι μελετούν καθημερινώς χωρία του Ευαγγελίου, του Κορανίου και της έγχωρίας θρησκευτικής παραδόσεως.

Ο Χριστιανισμός επέφερε μιαν ριζικήν τομήν εις την ιστορίαν του προσανατολισμού της πίστεως. Εύθως εξ αρχής άντετάχθη εις τον θρησκευτικόν διασκορπισμόν του ανθρώπου, διά να τον συγκεντρώση εις την εκπλήρωσιν μιᾶς και μόνης ιδέας. Ο Χριστιανισμός εσήμαινε διά την Εύρώπην συντονισμόν όλων των ψυχικῶν δυναμειών περιζνα και μόνον σκοπόν, χάριν του όποιου έδημιουργήθη ολόκληρος ο κόσμος. Διατί ή χριστιανική θρησκεία έβασίσθη επί ενός αποκλειστικού αϊτήματος, είναι μία έρώτησις, της όποιας ή απάντησις είναι ή αποκάλυψις του άληθινοῦ Θεοῦ. Διατί όμως ο άνθρωπος παρεδέχθη τον μοναδικόν Θεόν και απέρριψεν όλους τους άλλους, εξηγείται εκ της διπλής καταγωγής της χριστιανικής διαθέσεως, του νομαδικού και του φιλοσοφικού πνεύματος, της "Ιουδαίας και της Ελλάδος.

Οι νομάδες αλλάσσουν συνεχώς τόπον. Έκ των πραγμάτων της γής απουσιάζει δι' εκείνους ο χαρακτήρ της μονιμότητος. Τα πάντα εις τὸ πέρασμάτων μεταβάλλονται και χάνονται. Μόνον ο ούρανός έμενε εις την άπέραντον στέππαν ή την έρημον φοβερός και ακίνητος, συνεχώς ο αυτός. Ο ούρανός ήτο ή ενσάρκωσις του αιωνίου. Από των Σημιτικῶν λαών της αρχαίας "Αραβίας και των μετέπειτα "Αράβων μέχρι των Μογγόλων του Chingis Chan οι νομάδες είναι μονοθεϊσται και οι άρχηγοί των έχουν την τάσιν να επιφέρουν και εις την γήν την τάξιν του ούρανοῦ. Ο,τι δέν εκπροσωπεί τον ούρανόν, είναι παροδικόν και βασίζεται εις την πλάνην. Ο άνθρωπος λοιπόν υπάρχει επί της γής χάριν του «έν τοις ούρανοις» Θεοῦ.

Η πίστις αυτή συνήνητησεν εις τον έλληνικόν χῶρον την αξίωσιν της λογικής θεμελιώσεως της άληθείας. Η Έλλάς είχε παιδεύσει τον άνθρωπον εις την κριτικήν στάσιν, τον έλεγχον των πολλῶν, την ένοποίησιν της αρχής του κόσμου, την υποψίαν εναντι των «δοξῶν» και την τιμήν της «έπιστήμης». Από του ένιαίου αξιώματος της φύσεως των Προσωκρατικῶν, της ιδέας του αγαθοῦ «επέκεινα της ούσίας» του Πλάτωνος, του «τί ήν είναι» του "Αριστοτέλους, του «ετεή θντος» του Δημοκρίτου, των «κατά λόγον» πράξεων των Στωικῶν και του έρωτος του «Ένός» του Πλωτίου ή ίδια φιλοσοφική απαίτησις μιᾶς α πολύτου αρχής εις τον κόσμον διέρχεται τα ιστορικά της στάδια. Όταν ή διάθεσις αυτή συνήνητησε την παράλληλον αξίωσιν του ένός Θεοῦ των "Ιουδαίων, παρά την αρχικήν της αντίθεσιν ως πρὸς τὸ περιεχόμενον, συνηρέθη τελικώς πρὸς εκείνην, διά να δημιουργηθῇ μία των ισχυροτέρων απαιτήσεων της ιστορίας.

Ἱστορικοὶ ὄροι τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος διὰ τῶν κρίσεων τῆς πίστεως εἰς τὴν ἐπὶ γῆς δυνατότητα τοῦ ἀπολύτου:

Ἰη κρίσις ὁ Ἄνθρωπισμός.

α) Ἰσοδοχὴ εὐαγγελίων τοῦ λόγου.

Μέσω τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ αἶτημα τῆς ἐνσαρκιώσεως τοῦ ἀπολύτου μετελαμπαδεύθη εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, διὰ τὴν ἀποθέσιν τῆν ἱερατικὴν του ἀμφίεσιν. Διὰ τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ ὁ δυτικὸς κόσμος ἀπέκτησε τὸ ἱστορικὸν του πρόσωπον καὶ ἐπεχείρησε τὰ ἱστορικά του βήματα. Ἡ δυνατότης τοῦ ἀπολύτου ὑπῆρξεν ἡ πρώτη καὶ ἡ βασικὴ ἰδέα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, ὥστε μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων τῆς ζωῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Εὐρωπαῖος νὰ νομίση, ὅτι τοῦ δίδεται ἐπὶ τέλους ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν πραγματικὴν του ἀποστολήν. Ἐὰν τὴν θέσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας κατέλαβεν εἰς τὸ τέλος τοῦ Μεσαιῶνος ὁ ἑλληνικὸς λόγος, ἡ πίστις αὐτῆ, ἀντὶ νὰ καταπέσῃ, ἐδέχθη εἰς τὸν ἱστορικὸν τῆς δρόμον μίαν νέαν ὄθησιν. Διὰ τοῦτο οὔτε ἡ Μεταρρυθμίσις οὔτε ἡ Ἀναγέννησις ἐκλόμισαν τὴν εὐρωπαϊκὴν πεποιθήσιν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀποκλειστικῆς ἀληθείας, τὴν πίστιν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐδημιουργήθη ἡ εὐρωπαϊκὴ ἱστορία. Ἐὰν λοιπόν, ὅπως παρουσιάζεται εἰς τὰ μηδενιστικὰ ρεύματα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ εἰς τὴν σημερινὴν ἀδιαφορίαν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν πνευματικῶν αἰτημάτων, ἡ πίστις αὐτῆ τελικῶς χαθῆ, θὰ ἔχη λήξῃ καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἡ Εὐρώπη ὁμοίως ἐδημιουργήθη διὰ τῶν πνευματικῶν κρίσεων τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἰκανότητά του νὰ μιμηθῆ τὸν Θεόν. Ὅτι συνετελέσθη ἀρχομένων τῶν Νέων χρόνων, ὑπῆρξε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν μετατόπισις μόνον τοῦ ὑπερβατικοῦ προσανατολισμοῦ τῆς ἐμπιστοσύνης αὐτῆς πρὸς τὰ πράγματα τοῦ παρόντος κόσμου. Τὸ ἀπόλυτον ἦτο δυνατόν νὰ ἐνσαρκιωθῆ ἐπὶ τῆ βάσει ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ζητηθοῦν εἰς τὸν οὐρανόν. Αἱ ἀρχαὶ αὗται ὑπῆρχον ἐντὸς τῆς φύσεως καὶ μάλιστα ἐντὸς τῆς ἱστορίας.

Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον παρουσιάσθη λοιπὸν ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς Γραφῆς. Ἑλληνικὰ κείμενα εἶχον ἤδη κάμει τὴν ἐμφάνισιν των εἰς τὴν Δύσιν μέσω τῶν Ἀράβων, διὰ νὰ ἐξάψουν τὴν φαντασίαν, τὴν αὐτοπεποίθησιν τῆς λογικῆς καὶ τὴν ἀπαίτησιν νέων ὁδηγιῶν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ φυσικοῦ κόσμου. Πρέπει νὰ ἐξαρθῆ διὰ τοῦτο ἡ συντηρητικὴ σημασία τοῦ ἀραβικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐπιτρέψει, ὅταν ὁ Χριστιανισμὸς κατεδίωκε τὴν Ἑλλάδα, τὴν συλλογὴν καὶ μελέτην παντὸς εἶδους κειμένων εἰς τὴν αὐτὴν συναγωνιζομένων διὰ τὰς βιβλιοθήκας τῶν χαλιφῶν. Συγχρόνως ὁμοίως πρέπει νὰ τονισθῆ ἡ ἱστορικὴ προσφορὰ τοῦ Βυζαντινοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν λύσιν τῶν θρησκευτικῶν του προβλημάτων εἶχεν ἐπιχειρήσει μίαν κατ' εὐθείαν ἐπανασύνδεσιν πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος. Ἡ πνευματικὴ αὐτῆ ἐπιστροφή συνέπεσε πρὸς τὴν κρα-

τικὴν τραγωδίαν, ἢ ὁποῖα κατέληξεν εἰς τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τότε ἀκριβῶς οἱ φεύγοντες τοὺς Τούρκους ἔλληγες λόγιοι μετέφερον, ὅτι ἀκριβῶς τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ὥραν ἡ Δύσις ἐχρειάζετο περισσότερο. Εἰς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα οἱ ἄνθρωποι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης δὲν ἀντίκρυσαν ἀπλῶς πνευματικὰ προϊόντα μιᾶς λαμπρᾶς παρελθούσης ἐποχῆς, ἀλλὰ λογικὰ εὐαγγέλια ἀχρόνου ἰσχύος, ἱκανὰ νὰ ἐνθουσιάσουν καὶ νὰ πληρώσουν τὴν ζωὴν τοῦ πνευματικῶς «ἀναγεννωμένου» ἀνθρώπου.

6) Λυτρωτικὴ θεμελίωσις τοῦ ἐνθάδε.

Οἱ ἀνθρωπισταὶ τῆς Ἀναγεννήσεως ἀντίκρυσαν εἰς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα τὰ κειμήλια τῆς λησιμονηθείσης θρησκείας τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος χωρὶς ἐκκλησιαστικὴν κηδεμονίαν ἐγγώριζε νὰ χειραγωγῇ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν καθαρότητα τοῦ κάλλους καὶ τῆς ἀληθείας. Δὲν ἦσαν λοιπὸν ἀπλοῖ φιλόλογοι, τοὺς ὁποῖους ἐνδιέφερον ἡ ἀποκατάστασις τῶν κειμένων οἱ ἀφωσιούμενοι εἰς τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδεώδες, ἀλλ' ἀπόστολοι ἐνὸς νέου πνεύματος, τὸ ὁποῖον δὲν παρεδέχετο τὴν θίαν λογικῶς ἀστηρίκτων αὐθεντιῶν, ἀλλ' ἤθελε νὰ καταυγάσῃ τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος, τὸ ὁποῖον ἐλάμπρυνε τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀνθρώπου. Ἐπρόκειτο κατ' οὐσίαν περὶ μιᾶς ὡς πρὸς τὴν τάξιν τοῦ χρόνου ἀντιστρόφου προφητείας, μιᾶς θρησκευτικῆς πίστεως, ἢ ὁποῖα ἐβλεπε τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς εἰς τὴν ἔξαρσιν τοῦ λογικῶς δυνατοῦ, τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κόσμου, ὅπως τὴν ἐπέτυχεν ὁ ἑλληνικὸς λόγος, χωρὶς νὰ χρειάζεται τὴν προστασίαν καὶ τὴν καθοδήγησιν ἀρχῶν ξένων πρὸς τὴν φύσιν του. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀνθρωπισμὸς ἐσήμαινεν ἕνα ἀποφασιστικὸν προσανατολισμὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ ἐνθάδε, τὴν θεωρητικὴν θεμελίωσιν παντός, ὅτι ἔχει καθαρῶς ἀνθρώπινον χαρακτῆρα. «Ἀπεστρέφετο ὁ ἄνθρωπος τὸ ἄσπιλον λευκὸν φῶς τῆς αἰωνιότητος, διὰ νὰ δοθῇ εἰς τὴν θερμὴν καὶ τὸ χρῶμα τῆς γῆς»¹⁴. Ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ ἔμμεσος ἔστω ἀνθρωπιστικὴ ἀποκρήρυξις τῶν θρησκευτικῶν ἰνδαλμάτων καὶ ἡ διοχέτευσις τῆς θρησκείας εἰς ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκην θείας συμπαραστάσεως, ἀλλ' ὡς ἀμιγῶς ἀνθρώπινον ἐπεκαλεῖτο τὴν φροντίδα τοῦ ἀνθρώπου, θὰ φανῇ, διατὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἠγέται τῆς περιωπῆς καὶ τῆς μεταρρυθμιστικῆς βακχείας τοῦ Λουθηροῦ κατηγόρησαν τοὺς ἀνθρωπιστάς, τὸν Μελάγχθονα καὶ τὸν Ἐρασμον, ὡς ὑπούλους ἐχθρούς. Ὁ Ἀνθρωπισμὸς διεξεδίκησε χάριν τοῦ κόσμου τὴν δύναμιν, τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὁποίας καὶ ἡ Καθολικὴ καὶ ἡ Μεταρρυθμιζομένη Ἐκκλησία ἐθεώρουν ὡς ἰσχυρὰν τῶν ὑπόθεσιν.

Ἐφ' ὅσον ἀνεπτύσσοντο ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὁ θεωρητικὸς ὕλισμὸς καὶ ἡ τεχνικὴ ζωὴ, μεταξὺ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἐχάθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ ἀντίθεσις, ὥστε αἱ δύο πίστεις νὰ συμμαχήσουν, νὰ ἔχουν κοινὸν σκοπὸν τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου ἢ μίαν διὰ τοῦ θεοῦ καὶ

ή άλλη διά του ανθρώπινου πνεύματος. «Ζητούμεν την λύτρωσίν μας διά του ανθρωπιστικού ιδεώδους»¹⁵, είναι μία σύγχρονος διακήρυξις, ή οποία με συνέπειαν αναφέρεται εις τὸ πνευματικὸν κατόρθωμα τῆς Ἑλλάδος ὡς πηγὴν ἐμπνεύσεως καὶ σωτηρίας. Διὰ τοῦτο ἡ ἀρχαιογνωσία καλεῖται, «ὅπως ἐσηθῇ τοὺς ὀλιγοπίστους» διὰ τῆς χειραγωγήσεώς των εἰς τὴν «ζωδότειραν ιδεάν τοῦ ἀνθρώπου»¹⁶. Ὁ Ἀνθρωπισμὸς δὲν παρουσιάσθη λοιπὸν, διὰ τὴν ὑπερνικήσιν τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ διὰ τὴν συγκρατήσιν τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς φορᾶς τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων ἐξέπιπτε τῆς θρησκευτικῆς πίστεως, διὰ τὴν προσκολληθῆ εἰς τὴν ὕλην, τὰ ἐπιδιώξῃ μικρόπνοα συμφέροντα, χωρὶς τὴν θέλησιν εὐθύνας διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν μιᾶς ἰδέας εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἔστρεψε τὴν προσοχὴν ἐκ τοῦ ὑπερβατικοῦ εἰς τὸν ἀνθρώπινον κόσμον, ἐκ τῆς πίστεως εἰς τὸν λόγον καὶ προσεπάθησε διὰ τοῦ νέου προσανατολισμοῦ τὴν λύτρωσιν τὸν ἄνθρωπον. Πρώτην φορὰν εἰς τὴν Εὐρώπην τὸ ἐνθάδε παρουσιάσθη διὰ τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ ὡς λυτρωτικὴ δυνατότης.

2α κρίσις ἡ φιλελευθερισμοῦ.

α) Ἐκ τῆς ἀνατροπῆς τῆς δυναστείας πρὸς τὸ παγκόσμιον κράτος.

Ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης ἀνεκάλυψε καὶ ἀνέπτυσε πνευματικὰς ἀξίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐξησκεῖτο εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πειθαρχίαν, ἐδημιούργησε τὴν προσωπικὴν του διάστασιν. Ἀντελήφθη λοιπὸν αἰτήματα, τὰ ὁποῖα μόνον διὰ τῆς ἀποδεσμεύσεώς του ἐκ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἦτο δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῶν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν του ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, τὴν στραφῆ ἐναντίον τοῦ κρατικοῦ δεσπότη. Ἡ ἰδέα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ὑπῆρξε διὰ τοῦτο μία ἀνθρωπιστικὴ δωρεὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον τῆς Εὐρώπης. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἡ δωρεὰ αὕτη, ἡ ὁποία ὠδήγησε τὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς δημοκρατίας, ἦτο διὰ τοῦτο ἐπίσης λυτρωτικὴ φύσεως.

Ἡ Εὐρώπη τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου αἰῶνος ζῆ καὶ ἀγωνίζεται διὰ τὴν ἀποτίναξιν τῶν δυναστειῶν, τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ δικαίου καὶ τὴν ἰσότητά μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἰδία πίστις ἐνέπνευσεν ἀλλοτε τοὺς ὑποδοῦλους τῆς Ρώμης καὶ κατέλυσε τὸ παγκόσμιον κράτος. Μετὰ τὴν ἰδίαν ἔντασιν ἡ πίστις αὕτη καταρρίπτει τὴν Βασιλίαν. Ἡ νέα θρησκεία ἀνέδειξε πλὴν τῶν προφητῶν εὐαγγελιστὰς (Rousseau, Βολταίρος, Condorcet, Lessing), ἐχρεώσθη «νέφος μαρτύρων» (Γαλλικὴ Ἐπανάστασις) καὶ ἐμπνέει ἔκτοτε ἱστορικοὺς ἐρμηνευτὰς ἀπὸ τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν μέχρι τοῦ Marx, τοῦ Lenin καὶ τῶν σύγχρονων μαθητῶν των διὰ τὴν προκήρυξιν καὶ τὴν δημιουργίαν ἐνὸς θρησκευτικοῦ κράτους παγκοσμίας ἐκτάσεως, ἀλλ' εὐρωπαϊκοῦ χαρακτήρος. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ πολιτικὴ περιβάλλεται τὴν ἱερότητα τῆς θρησκείας εἶναι τὸσον πάλαιόν, ὅσον καὶ ὁ πολιτισμὸς, ἡ ἐξέλιξις ὁμοῦ, διὰ τῆς ὁποίας τὸ κράτος ἀπο-

κλείει τὴν ὑπερβατικὴν πίστιν διὰ τὴν ἐνσαρκώσιν τὴν ἀνθρωπίνην δυνατότητα καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὴν προβληθῆ ὡς ἀποκλειστικὸς χορηγὸς τοῦ νοήματος καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, εἶναι μία γηγενὴς εὐρωπαϊκὴ ἐμφάνισις, ἐκλαίκευσις καὶ συνάμα κατάργησις τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἐντὸς τῆς κρατικῆς θρησκείας ἐμφανίζονται διὰ τοῦτο περιούσιοι λαοί, λατρεύονται Μεσσίαί, ἀναγιγνώσκονται εὐαγγέλια, τελοῦνται περιφοραὶ κειμηλίων, ὑπάρχουν τύποι προσκυνημάτων, αἵρετικοί, ἀφορισμοὶ καὶ Ἱεραὶ Ἐξετάσεις, ἄγιοι καὶ μάρτυρες, κατακόμβαι διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἐτοιμασίαν τῆς μελλούσης βασιλείας τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος καὶ πάλιν παρουσιάζεται ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ πνεύματος. Ἡ κρατικὴ θρησκεία διακρίνει διὰ τοῦτο αὐστηρῶς τὴν ἀρετὴν ἐκ τῆς κακίας, προφητεύει τὴν συντριβὴν τῶν ἀδίκων, διδάσκει, πῶς ἀντιμετωπίζονται οἱ πειρασμοὶ καὶ πῶς ἀναπτύσσεται τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας, ἐκπέμπει ἀποστόλους, διὰ τὴν μαθητεύσασιν «πάντα τὰ ἔθνη» καὶ χαρίζει τὴν ἱστορικὴν ἀθανασία εἰς τοὺς μετόχους τοῦ παρόντος καὶ τοῦ ἐρχομένου θριάμβου. Τὸ φιλελεύθερον θρησκευμα δὲν κατέλυσε λοιπὸν μόνον τὴν δεσποτείαν ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ δικαιολογεῖ σήμερον τὴν πολιτικὴν συγχρόνων κρατῶν διὰ τὴν πραγματοποιήσιν μιᾶς λυτρωτικῆς ιδέας, εἰ δυνατόν ἐπὶ παγκοσμίῳ κλίμακος, μέσῳ τῶν τεχνικῶν δυνατοτήτων.

6) Πολιτικαὶ προϋποθέσεις τῆς τεχνικῆς δημοκρατίας.

Ὅπως ὁ Ἀνθρωπισμὸς ἐδικαιολόγησε τὸν πνευματικὸν σύνδεσμον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν κόσμον, τὸν χωρισμὸν τῆς ἐπιστήμης ἐκ τῆς θεολογίας, τὴν σταδιοδρομίαν τῆς τέχνης ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, τὴν λατρείαν τῶν ἑλληνικῶν ἀξιών καὶ τῶν ἔργων τῆς διανοίας, οὕτως ὥστε τελικῶς ἡ διευθέτησις τῶν θεμάτων τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ τοῦ δημοσίου βίου ἀσχέτως τῆς ἐπιστήμου θρησκείας νὰ φανῆ ἀπολύτως φυσικὴ καὶ ὁ ἀνθρώπος νὰ ζητήσῃ τὴν λύτρωσίν του εἰς τὸν «κόσμον», χωρὶς ὅμως αὐτὴν τὴν φορὰν νὰ αἰσθάνεται τύψεις συνειδήσεως, κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ Φιλελευθερισμὸς ἔθεσε διὰ τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκφράσεως, τῆς ἄρσεως τῶν μονοπωλίων, τῆς κατοχυρώσεως τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων (δίπλωμα εὐρεσιτεχνίας) καὶ τῆς ἰδρύσεως κρατικῶν δικαίων, ἐντὸς τῶν ὁποίων περιφρουρεῖται ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ πολίτου, τὰς βάσεις τῆς συγχρόνου δημοκρατίας, τὰς πολιτικὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος. Ἐὰν αἱ Ἠνωμένα Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς κατώρθωσαν ν' ἀναλάβουν τὴν πρωτοπορίαν τοῦ τεχνικοῦ κόσμου, εἰς τοῦτο συνέτεινε θεβαίως ὁ φυσικὸς πλοῦτος τῆς χώρας, πολὺ ἀποφασιστικώτερον ὅμως τὸ γεγονός ὅτι ὑπῆρξαν τὸ πρῶτον νόμιμον τέκνον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Φιλελευθερισμοῦ. Τὸ δημοκρατικὸν τῶν πολιτεῖμα, τὰ μέτρα, τὰ ὁποῖα ἐλήφθησαν πρὸς διασφάλισιν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ κυρίως ἡ δημοσιονομικὴ πολιτικὴ, τὴν ὁποίαν ὑπηγόρευεν ἡ ἀρχὴ τῆς κοινωνικῆς ἰσότητος τῶν ἀν-

θρώπων, επέτρεψαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀγοραστικὴν δύναμιν δεκάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς χαμηλῆς τιμῆς καὶ τῆς μαζικῆς παραγωγῆς τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων. Τὸ παράδειγμα βεβαίως ἔδωσαν προηγουμένως ἡ Ὁλλανδία καὶ ἡ Μεγάλη Βρετανία, διότι ὁμοίως εἰς τὰς χώρας αὐτάς ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν κατωχυρώθη ἐνωρίτερον καὶ συνεπέστερον ἀπ' ὅ,τι συνέβη εἰς τὰ ὑπόλοιπα κράτη τῆς Εὐρώπης ἕνεκα θρησκευτικῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι θὰ ἐξετασθοῦν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον.

Β) κρίσις ἢ πίστις εἰς τὴν πρόοδον.

α) Ἡ ἱστορία ὡς πάλιν τῆς λογικῆς ἐναντίον τῆς προλήψεως.

Ἀνθρωπισμὸς καὶ Φιλελευθερισμὸς ὑπῆρξαν δύο συγκεκριμέναι ἐκφράσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς πίστεως εἰς τὴν δυνατότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐγγίση τὴν τελειότητα διὰ μιᾶς προοδευτικῆς κινήσεως ἀπὸ τοῦ ἐνὸς πνευματικοῦ σταδίου εἰς τὸ ἄλλο καὶ διὰ τῆς κινήσεως αὐτῆς νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὕπαρξιν του. Ἡ στροφή λοιπὸν πρὸς τὸν κόσμον, ἡ ὁποία συνετελέσθη διὰ τῆς ἐκπτώσεως τῆς Ἐκκλησίας ἐκ τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων, ὅχι μόνον δὲν ἦτο θρησκευτικῶς οὐδετέρα, ἀλλ' εἶχεν ἱστορικὴν συνέπειαν καὶ ἰσχύον, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐσήμαινε τὸν μοναδικὸν τρόπον λυτρώσεως, ὁ ὁποῖος συνεχίνει τὸν ἀνθρώπον τῆς Εὐρώπης. Ἀφ' οὗτοῦ ἡ ἀξία τοῦ κόσμου κατέβαλε τὴν ἀξίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀνθρώπος ἀναλαμβάνει νὰ δημιουργήσῃ, ἐν ὁσῶν ζῆ, ὅ,τι ἤλπιε διὰ τὴν ζωὴν του μετὰ τὸν θάνατον. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἐνθέων, οἱ ὁποῖοι ἐπίστευσαν, ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἦτο δυνατὸν ν' «ἀναγεννηθῆ», ν' ἀποτινάξῃ τὰς προλήψεις, αἱ ὁποῖαι τὸν ἐδέσμευον, διὰ νὰ πορευθῆ τὴν ὁδὸν τοῦ προοδευτικοῦ πνεύματος τῆς ἀρχαιότητος, τὴν μόνην ἀνταξίαν τῆς ἀποστολῆς του, μέχρι τῆς δημιουργίας καὶ κατανομῆς τεχνικῶν ἐφευρέσεων ἀκρίτως παραλήπτου, ὥστε ὅλοι νὰ ἔχουν, ὅ,τι ὡς ἄτομα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατορθώσουν, τὴν Εὐρώπην προδηγετεῖ ἡ πίστις, ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιώσῃ τὴν ζωὴν του διὰ τῶν δυνατοτήτων τοῦ παρόντος κόσμου, νὰ ὑπερνικήσῃ ἀνεξαιρέτως ὅλα τὰ ἐμπόδια, ἐφ' ὅσον κατὰ βάσιν τὰ πάντα εἶναι δυνατόα, ἀρκεῖ νὰ μὴ παρέμβουν εἰς τὸ ἔργον τῆς διανοίας δυνάμεις ξέναί πρὸς τὰ πραγματικὰ συμφέροντα τῆς ζωῆς.

Ἡ βασικὴ αὕτη πεποίθησις ἐσήμαινε οὐσιαστικῶς, ὅτι εἰς τὴν ἱστορίαν ἀνταγωνίζονται ἡ λογικὴ πρὸς τὴν πρόληψιν, ἡ ἔρευνα πρὸς τὸν φόβον, μιᾶ προοδευτικὴ ἀρχὴ πρὸς μιᾶν ἀνασχετικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία ὁμοίως, ὡς ἐκ τῆς ἀρνητικῆς τῆς φύσεως, εἶναι καταδικασμένη συνεχῶς νὰ ὑποχωρῆ καὶ νὰ ἐπιτρέπη τὴν ἀνάπτυξιν τῶν λογικῶν ἔργων, ὅπως ἄλλωστε ἀπεδεικνύετο ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς ἐπικαιρότητος. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ παλαιὸς δυϊσμός μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ πνεύματος ἐπανῆλθε, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ μεταγενεστέρα Εὐρώπη ἀντέστρεψε τοὺς ὁρούς καὶ ἐθεώρησε τὸν

Θεόν ως ανασταλτικόν παράγοντα τῆς προόδου. Συγχρόνως διεπότισε τὴν ἀντίθεσιν ὑπὸ τῆς αἰσιοδοξίας διὰ τὴν τελικὴν ἔκβασιν, ἀφ' οὗ ἐπὶ αἰῶνας εἶχε διδαχθῆ, ὅτι ἡ δύναμις τοῦ φωτὸς τελικῶς θὰ κατέβαλε τὴν δύναμιν τοῦ σκότους καὶ ἐφ' ὅσον ἡ σύνδεσις τῆς ἱστορίας εἰς τὸ ἄριμα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης συνεπήγετο μίαν συνεχῆ κατάκτησιν νέων γνώσεων.

6) Χριστιανικὸς προσανατολισμὸς τῆς Εὐρώπης πρὸς τὸ μέλλον.

Διὰ τῆς νέας ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων ὁ ἄνθρωπος δὲν ζητεῖ τὴν δικαίωσιν πρὸ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὴν καταξίωσιν τῶν ἔργων του ὑπὸ τῆς ἱστορίας. Ὁ γῶρος τῆς ἐκλαϊκευομένης πίστεως εἶναι ἡ διάστασις, τὴν ὁποίαν ἐγνώρισεν ἡ ἀνθρωπότης μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸ μέλλον. Ὅλα τὰ μυθολογικὰ συστήματα, αἱ θεογονίαι καὶ αἱ κοσμογονίαι, γνωρίζουν τὸ ἐπεκτεινόμενον παρελθόν ἢ τὴν κυκλικὴν του ἐπανάληψιν. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς τῆς εἰς ἓν ἱστορικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον συνέβη καὶ εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προκείται νὰ τὸ ἐπισφραγίσῃ, ἡ χριστιανικὴ πίστις μετέστρεψεν ἀποφασιστικῶς τὴν προσοχὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ἐρχόμενα. Ὅ,τι συνέβη καὶ συμβαίνει, εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς δικαίωσης, ἡ ὁποία θὰ συμβῆ. Ἐπομένως τὰ γεγονότα τοῦ βίου δὲν ἔχουν αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ σημασίαν, ἀλλ' εἰς τὴν σχέσιν τῶν πρὸς τὴν μέλλουσαν κρίσιν. Τότε δὲν θὰ ἰσχύῃ ὁμοῦς ἡ παρούσα κατάστασις τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀσθένεια, ἡ μικρότης καὶ ἡ ἀδικία θὰ ἐκλείψουν, οἱ κακοὶ θὰ τιμωρηθοῦν, ὅσοι ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν ἀρετὴν, θὰ περιβληθοῦν τὴν θεῖαν δόξαν. Παρ' ὅτι λοιπὸν ἡ Ἐκκλησία ἀνέλαβε τὸν ρόλον τοῦ φρουροῦ τῆς παραδόσεως, ὁ ἄνθρωπος τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐνδιεφέρθη βασικῶς διὰ τὸ μέλλον γενέσθαι, τὴν ἔλευσιν τῆς βασιλείας τῶν Οὐρανῶν. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὸ παρὸν εἶναι ἀπλή ὑπέρβασις, μέσον μόνον ἐνὸς καλυτέρου κόσμου καὶ ταυτοχρόνως ἡ ζωὴ ὄχι ἀπλῶς ἀναμονή, τῆς τελειότητος μετὰ τὸν θάνατον, ἀλλὰ μία δυναμικὴ πρόσβασις εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πνευματικῆς τελειότητος πρὸ τοῦ θανάτου. Διὰ τοῦτο ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι κάτι, τὸ ὁποῖον πράττει κανεὶς μίαν φοράν, ἀλλὰ τὸ αἶτημα, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἐκπληρώσεώς του γίνεται βαθύτερον. Τοῦτο σημαίνει κατὰ πρῶτον μίαν συνεχῆ διάρρηξιν τῶν σχέσεων πρὸς τὸ παρελθόν: «Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὐθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ»¹⁷. Εἰς τὴν πνευματικὴν του κατεύθυνσιν δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος τὸ δικαίωμα νὰ σταθῆ, ἀλλ' ἐπιλανθανόμενος τὰ ὀπίσω, τοῖς δ' ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος»¹⁸ πρέπει νὰ ὑπερβάλλῃ τὸν ἄνθρωπον, νὰ εἶναι πάντοτε τεταμένος πρὸς τὸ μέλλον, τὸ ὁποῖον θὰ τοῦ δώσῃ τὴν δυνατότητα νὰ γίνῃ καλύτερος καὶ κατ' αὐτὸν καὶ μόνον τὸν τρόπον εἰς τὴν πάντοτε παροδικὴν του ἀξίαν ἀντάξιός τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπίσης δὲν ἐτεμάτισε τὸ ἔργον του, ἀλλ' «ἕως ἄρτι ἐργάζεται»¹⁹.

Όταν ή αναφορά εις την Δευτέραν Παρουσίαν έπαυσε να συγκινη τους ανθρώπους της Ευρώπης, διατηρήθη ή κεκτημένη φορά προς τὸ μέλλον, χάριν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ παρερχόμενον παρόν. Ἡ κληρονομία της δυναμικῆς αὐτῆς τάσεως, τοῦ αὐθεντικωτέρου χαρακτήρος της Δύσεως, εἶναι ή προϋπόθεσις της φιλοσοφίας της ιστορίας, τοῦ ἀγνώστου αὐτοῦ εις ὄλους τοὺς ἀρχαίους πολιτισμοὺς πνευματικοῦ ἀθλήματος*. Ὅχι μόνον ὁμως ή ιστορία παρουσιάσθη ὡς πρόβλημα, δηλαδή ἀπέκτησε μελλοντικὴν διάστασιν, ἀλλ' ὄλα τὰ ιστορικὰ ἰδρύματα, ή τέχνη, ή θεωρία καὶ ή ἐπιστήμη καὶ τὸ σημερινὸν ἐπιστέγασμα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ή τεχνική, ἔχουν εις την Ευρώπην τὸ futurum ὡς principium rationis sufficientis. Ἀπὸ αὐτῆς της πλευρᾶς ὄλα ἀνεξαιρέτως τὰ αὐθεντικὰ εὐρωπαϊκὰ ἔργα ἀπὸ τοῦ γοθικοῦ ναοῦ, τοῦ ὠρολογίου καὶ τοῦ δρατορίου μέχρι τῶν πενταετῶν οἰκονομικῶν σχεδίων καὶ της διαπλανητικῆς ἀποστολῆς εἶναι φουτουριστικὰ ὀπτασίαι. Ἐπὶ της διαστάσεως τοῦ μέλλοντος ἐκινήθη ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ της Ἀναγεννήσεως καὶ με συνεχιζομένην ἔντασιν καθ' ὄλον τὸν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ, διὰ να κορυφωθῆ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ να ἐξάπτη τὰ πνεύματα τόσον εις την ἄνω Ἀνατολήν, ὅσον καὶ εις την ἄνω Δύσιν μέχρι σήμερον, ή πίστις εις τὴν πρόοδον.

γ) Ὁ προοδευτικὸς ὀρθὸς λόγος καὶ ή ἠθική του ἀφετηρία.
 Ἡ πίστις εις τὴν πρόοδον ἐσήμαινε κατ' ἀρχὴν μίαν πνευματικὴν ἀποδέσμευσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ παρελθόντος. Διότι δὲν εἶναι δυνατόν ή ιστορία να προχωρῆ ἀπὸ της μιᾶς ἀληθείας εις τὴν ἄλλην, χωρὶς να ἐγκαταλείπεται, ὅ,τι ἐθεωρήθη ὡς ἀληθές. Ἡ πρόοδος λοιπὸν ἐσήμαινε μίαν ἐπαναλαμβάνομένην ἄρσιν της παραδόσεως. Τὴν ιστορικὴν συνείδησιν ἐνδιαφέρει διὰ τοῦτο ὄχι τόσον, ὅ,τι ἐγένεν, ἀλλ' ὅ,τι θὰ συμβῆ. Ἐὰν ὁμως ὅ,τι συνέβη, δὲν εἶναι, ὅ,τι ἔπρεπε να ἦτο καὶ τοῦτο διότι τὴν ιστορίαν ἐπηρεάζουν ἀρχαὶ ἀνθιστάμεναι εις τὸν λόγον, τὸ μέλλον, διὰ να γίνῃ, ὅ,τι πρέπει να εἶναι, ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ τὴν γραμμὴν της λογικῆς. Ἡ συνταύτισις τοῦ παρελθόντος προς τὴν πίστιν καὶ τοῦ μέλλοντος προς τὸν ὀρθὸν λόγον ἐσήμαινε μίαν ἀποστροφὴν της ιστορίας ἐκ της ἐπισήμου θρησκείας. Ὁ Bossuet ἔγραψε τὸ ἔτος 1681 τὸ τελευταῖον ἔργον περὶ παγκοσμίου ιστορίας ἐπὶ τῆ βάσει τῶν σχεδίων της

* Τὸ πρῶτον διάγραμμα της ιστορίας ἐμφανίζεται ἤδη ἀρχομένου τοῦ 13ου μ.Χ. αἰῶνος διὰ τοῦ τριαδικοῦ ὄραματος τοῦ Ἰωακείμ de Floris. Εἰς τὴν ἀρχὴν της Ευρώπης ἴστανται ιστορικαὶ κατηγορίαι, ὅπως ή της «ἐξελίξεως», της «ἀλλαγῆς», της «διαδοχῆς», της «ὑπερβάσεως». Ὁ κόσμος ἴδεν εἶναι αὐτὴν τὴν φορὰν μίαν ὀντολογικὴν στάσιν, ἀλλὰ μίαν ιστορικὴν διάστασιν, ή ὁποία ἐκτείνεται εις τρία στάδια (status)²⁰. Τὸ πρῶτον ἀνήκει εις τὸν Πατέρα, τὸ δεύτερον εις τὸν Υἱὸν καὶ τὸ τρίτον εις τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Μοῖρα τοῦ πρώτου εἶναι ή γνῶσις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ή ἀπλή scientia, τοῦ δευτέρου ή μερικὴ ἐπίγνωσις της θείας τάξεως, ή sapientia ex parte καὶ τοῦ τρίτου τὸ πνευματικὸν πλήρωμα τοῦ ἀνθρώπου, ή plenitudo intellectus²¹.